

STATI

FEMINISTICKÁ EKONOMIE

Pavel Sirůček*

Text „*Ženy a ekonomické teorie*“ (Sirůček, 2011a) naznačuje pohledy na fenomén žen v ekonomii a uvádí seriál *AOP*, mapující významné ženy v ekonomických teoriích. Tato konzultace představuje moderní, resp. postmoderní feministickou ekonomii.

1. Ukotvení feministické ekonomie

Termín feministická ekonomie označuje jeden ze směrů ekonomického (resp. sociálně-ekonomického) myšlení. Jde o značně heterogenní proud a široké spektrum přístupů, kdy představitelky¹ vycházejí z nejrůznějších ekonomických aj. škol i z odlišných proudů feministického hnutí. Nalézat zde možno přístupy liberální, radikální či separatistické, které jsou inspirované ekonomikí hlavních proudů, různými institucionálními teoriemi, marxistickou politickou ekonomikí, ekologickými, antropologickými nebo rozvojovými koncepcemi atd.

Podle interpretace B. Agarwalové je feministická ekonomie pojmenování pro ty, kteří se věnují genderově citlivé ekonomické analýze. Bez ohledu na to, zda jednotlivé autorky (či autoři) se za feministky (či feministy) považují (Agarwalová, 2004). Samotný termín je ovšem problematický a odpůrci bývá často používáno označení tzv. feministická ekonomie (Loužek, 2006). Kritiky se týkají především vyzdvihování otázky pohlaví, resp. genderu při konstrukci a kritice sociálně-ekonomických teorií. Též bývá kriticky diskutováno nastolování tématu mužské otázky, včetně vznášení důkazů o dnešní diskriminaci mužů (Sirůček, 2011b).

Rozdílně interpretována a vnímána je přitom i samotná kategorie feminismu. Na straně jedné silná profeministická a obdobná lobby protlačují stále více antidiskriminačních opatření, zákonů, nařízení atd. v duchu diskriminace pozitivní. Na straně

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (sirucek@vse.cz).
Text vznikl s podporou projektu *Konkurenceschopnost*: VŠE IP 300040.

1 Existují též tzv. feminističtí ekonomové. Za prvního bývá označován J. S. Mill, zejména díky textu „*Poddanství žen*“ (1869), který přispěl k posunům v emancipačním hnutí (podrobněji *AOP*, 2012, č. 2).

druhé ovšem jiní feminismus, a praktiky s ním spojené, odmítají a ostře kritizují. Coby agresivní nátlakovou a nepřírozenou ideologii (Loužek, 2006). Feminismus zde není považován za vědu, nýbrž za (levicovou) politickou ideologii, která má odhalovat podjatosti tradičních politických učení, které byly po generace vytvářeny muži, a udržovaly ženskou otázku mimo politiku. Kriticky upozorňováno bývá též na to, že tzv. korektní společnost v řadě aspektů přejímá feministické vidění světa.

Základní hodnotou politické ideologie feminismu je rovnost pohlaví – před zákonem i příležitostmi. Ze „ženského hnutí“ se soudobý feminismus konstituuje cca ve druhé polovině 20. století. Rovnost poprvé novodobě formuluje M. Wollstonecraftová, která v základním díle liberálního² feminismu „*Obrana ženských práv*“ (1792) definuje hlavní cíle a složky emancipačního hnutí. Požaduje rovný přístup ke vzdělání pro ženy a usiluje o osvobození žen z osobní podřízenosti. K dalším různorodým proudům náleží feminismus marxistický (resp. socialistický), rozvojový, radikální (psychoanalytický, lesbický), multirasový, spirituální, postrukturální, ekofeminismus, anarchofeminismus či kyberfeminismus aj.³

Identifikována bývá první vlna feminismu, s cílem politické emancipace žen, se zaměřením na kritiku nerovností *de iure* (S. B. Anthonyová, E. Pankhurstová, Ch. Pankhurstová, E. C. Stantonová). Ve druhé polovině 19. století vznikají sociální a politické svazy žen, které se postupně radikalizují. První vlna končí udělením volebního práva ženám. Druhá vlna feminismu (cca 60.–80. léta) usiluje o „osvobození“ žen (B. Friedanová, G. Greerová, K. Millettová). Bojuje proti nerovnostem, které i přes oficiální rovnost mužů a žen, mají dále přetrvávat *de facto*. Někteří identifikují třetí vlnu (cca od 90. let), která rozbíjí feminismus na řadu směrů zohledňujících různost žen (dle původu, věku, barvy pleti, sexuální orientace). Jiní hovoří o postfeminismu (od 80. let), který má, ve srovnání se 70. léty, být méně militantní a radikální (a i revizionistický či v něčem i vyprázdněný – Fraserová, 2009).

Feministické teorie lze klasifikovat též podle hledání zdrojů útlaku žen. V počátcích (liberální feminismus první vlny) je identifikován širší společenský a právní kontext, který ženám upírá rovná práva. Cílem je odstranění nerovností v rámci daného uspořádání. Marxistický feminismus ovšem usiluje o změnu systému. Zdrojem útlaku žen je zde ekonomický systém, a ženy bývají pojímány i ve smyslu třídy. Rovnost žen a mužů v souvislosti s kritikou kapitalistického systému hlásá i anarchofeminismus.

2 K liberálnímu feminismu, který byl dlouho převládajícím proudem bojujícím za zrovnoprávnění žen (ve smyslu možnosti prosazovat se jako muži podle individuálních předpokladů a zájmů), je řazena C. F. Epsteinová či E. Janewayová. N. C. M. Hartssocková, J. Mitchellová, S. Rowbothamová jsou autorky feminismu marxistického, resp. socialistického. Radikální feminismus rozvíjí M. Dalyová, E. Figesová, S. Firestonová, K. M. Millettová aj.

3 Rozlišovány bývají různé skupiny soudobých feministických koncepcí (např. podle J. Lorberové). Jedná se o genderové reformní teorie (feminismus liberální, marxistický, resp. socialistický, rozvojový), teorie genderově motivovaného odporu či genderově motivované vzpoury (feminismus multirasový, postmoderní, mužský atd.).

Ve druhé vlně radikální feminismus označuje coby primární zdroj útlaku žen androcentrický řád.⁴

Samotná feministická ekonomie problematiku vztahů mezi feminismem a ekonomikou, resp. ekonomikou řeší na mnoha úrovních. Zkoumána jsou různá – a mnohdy typická „ženská“ – témata; používány rozličné metody; využíváno je instrumentarium standardní ekonomie i postupy směřů mimo hlavní proudy; řešeny jsou otázky teoretické, včetně teoreticko-metodologických, ale i problémy povahy praktičtější. Obvykle ovšem s kritikami vůči „mužské“ ekonomické vědě i ekonomické, resp. hospodářskopolitické praxi.

2. Počátky feministické ekonomie

Počátky soudobé feministické ekonomie bývají spojovány se 60. léty 20. století (G. J. Hewitsonová aj.), svébytnou pozici a popularitu si vydobývá cca v 90. letech.⁵ Zpočátku je feministické ekonomické myšlení orientováno především na kritiku stávajících teorií, její metodologie a politických konsekvencí. Kritika se postupně z mikrosfér zkoumání domácností a trhů práce šíří i do makroekonomie, mezinárodní ekonomie nebo koncepcí rozvoje. Feministická ekonomie dnes zasahuje do řady oblastí, včetně metodologie, filozofie ekonomické vědy či výzkumu. Uváděno bývá časté (a obvykle interdisciplinární) zaměření na výzkumy domácností, trhů práce, ekonomického úspěchu a prosperity, lidských zdrojů, etiky a morálky nebo dalších otázek spojených s pohlavím, rasami, kastami (a někdy i třídami).

V kontextu různorodých kořenů feministické ekonomie bývá zmiňována Ch. P. Gilmanová.⁶ V klíčové studii z roku 1898 (viz Gilmanová, 1998) hlásá ekonomickou nezávislost žen. Přesvědčení, že „ženy by měly mít své vlastní peníze“ propaguje později B. R. Bergmannová či S. L. E. M. B. de Beauvoirová aj. Gilmanová usiluje o proměnu kulturní identity žen, o změny ve výchově, rodině i manželství. Inspirace nachází u Ch. Darwina, T. B. Veblena i K. H. Marxe, jehož koncept aplikuje nejenom na třídy, ale i na pohlaví.

Ohledně předchůdců moderní (resp. postmoderní) feministické ekonomie lze uvádět jména řady žen i mužů, z různých sfér vědeckých, politických, aktivistických aj.⁷ Významnou roli v hnutí za zrovnoprávnění žen sehrála H. Taylorová-Millová (1807–1858), publikující v oblasti sociálně-politické filozofie i ekonomie. Známou se stala především díky vlivu na J. S. Milla, se kterým jí pojilo nejen tvůrčí partnerství. Opomenuta by neměla být ani M. Fawcettová (1847–1929), sekretářka a manželka

4 Způsob vnímání a prezentace světa, ve kterém se uplatňuje mužský pohled, který odráží mužské zájmy, postoje a hodnoty. Mužskou zkušenost považuje za všeobecnou lidskou normu.

5 Soudobé feministické kritiky ekonomických teorií vznikají v 60. letech, pokračují pak v 70. i 80. letech. Významnou událostí se stává založení instituce IAFFE (International Association for Feminist Economics) v roce 1990 a vznik tiskoviny *Feminist Economics* v roce 1994.

6 Americká spisovatelka beletrie, poezie či literatury faktu, socioložka a sociální reformátorka (1860–1935) proslula neortodoxním životem i dílem. Coby utopická feministka se stává vzorem pro další generace feministek.

7 K níže uvedeným a dalším předchůdkyním i reprezentantkám feministické ekonomie blíže viz seriál in *AOP*.

ekonomu H. Fawcetta. Jde o představitelku raného, resp. liberálního feminismu, reformátorku a umírněnou sufražetku, která se zabývala i ekonomickými tématy. Sociologii a ekonomii se taktéž věnuje sociální aktivistka, publicistka a reformátorka B. Webbsová (1858–1943). Hlavně spolu s manželem S. J. Webbem napsali mnoho prací, angažovali se v politice, akademické sféře, spoluzaložili Fabiánskou společnost atd. V boji za práva žen a coby sociální pracovnice a organizátorka vzdělání proslula E. Abbottová (1876–1957), publikující mnoho prací i ekonomických. K osvětě a popularizaci věd pro ženy a mládež, včetně ekonomických poznatků, přispěla J. Marcetová (1769–1858). Ekonomickou problematikou se též zabývala „první socioložka v historii“ H. Martineauová (1802–1876), která ženství vnímala coby výhodu při provádění sociologických výzkumů atd.

Řadu teoretických a metodologických otázek, včetně kritiky neoklasické ekonomie, nastoluje jedna ze zakladatelek feministické ekonomie G. J. Hewitsonová. Odhaluje „mužský“ charakter konceptu homo oeconomicus a poukazuje na důsledky (Hewitsonová, 1999). Identifikuje též hlavní přístupy k alternativní feministické ekonomii. Připomíná i ženy-ekonomky pohybující se v rámci neoklasické ekonomie, které využívají standardního instrumentaria, a to s většími či menšími přesahy, i mnohé standardní i alternativní ekonomy-muže, z nichž někteří se k feministickým směrům nehlásí. Charakterizuje „feministickou empirickou ekonomii“, přístupy podstatněji nahlodávající „jádro“ neoklasické doktríny, „feministický metodologický kriticismus“ či feministickou a ne-feministickou analýzu žen (Hewitsonová, 2001). Hewitsonová při rozlišování a charakteristice směrů feministické ekonomie využívá též kategorií feministické filozofky S. G. Hardingové (Hardingová, 1986).

3. Témata feministické ekonomie

K ústředním tématům náleží diskriminace žen. Diskriminace a segregace analyzuje B. R. Bergmannová (1986, 1996 aj.).⁸ Rozdíly v platech mužů a žen považuje za důkaz druhořadého ekonomického postavení žen. Za hlavní příčinu nízkých mezd žen označuje segregace mezi i uvnitř povolání podle pohlaví. Navrhuje programy proti diskriminaci (včetně preventivních opatření, resp. afirmativních akcí). Napomohla při vytváření obsahu moderní feministické ekonomie, kterou charakterizuje právě orientace na řadu typických témat.

Jde o postavení žen na trzích práce, mzdové rozdíly žen a mužů, diskriminace žen nejen v povolání, ekonomii domácnosti, péče o děti či volného času. K ústředním postavám ve formování feministické ekonomie bývá řazena M. A. Ferberová. Vedle metodologických studií je autorkou ekonomických výzkumů práce žen (Ferberová, 1987), rodiny aj. Další z významných osobností B. Agarwalová proslula analýzou témat z oblastí rozvoje, chudoby a nerovností, práva, vyjednávání a konfliktů mezi pohlavími, technologických změn nebo zemědělství v Indii a celé Jižní Asii. Na genderové aspekty rozvoje, zejména ve třetím světě, na otázky zdravotnické, sociální struktury cílila výzkumy C. Bayliesová. Analýzy amerického trhu práce, sociálních politik, pracovní

⁸ Ke koncepcím Bergmannové podrobněji viz seriál in *AOP*, 2012, č. 3.

a rodinné problematiky provádí H. Bousheyová. N. Folbreová se orientuje i na ekonomii péče či rodiny. J. Jonesová se, kromě specializace na americké sociální dějiny, věnuje též ekonomickým aspektům žen, ras a tříd. Feministické náhledy na ekonomiku jsou spojeny s ekonomkou a političkou J. C. M. Sapovou apod.

U mnohých reprezentantek feministické ekonomie se přitom sociálně-ekonomické zkoumání úzce prolíná s jejich aktivismem, včetně politické kariéry, působení v hnutích, kampaních ohledně ženských práv, práv menšin, lidských práv, ochrany životního prostředí a prosazování trvalé udržitelnosti či mírových aktivit (Agarwalová, Sapová, Waringová aj.). Obdobné – dobově zejména v kontextu úsilí o vyšší vzdělání žen a boje za politická práva pro ženy – bylo konstatováno i u předchůdkyň, resp. inspirátorek soudobého feministického ekonomického myšlení (Abbottová, Fawcettová, Gillmanová, Taylorová-Millová, Webbová).

K důležitým tématům náleží neplacené práce. Za středobod ekonomické aktivity je považována domácnost, kterou standardní ekonomové spíše pomíjí. Někteří (J. N. Bhagwati) zkoumají dopady globalizace a liberalizace na tradiční mužské a ženské práce, rozporné důsledky mezinárodního obchodu, obchodních smluv, vytváření exportních zón či role mezinárodních organizací. Feministická ekonomie upozorňuje i na problematiku moci a vnitřní nerovnosti v rámci rodiny, resp. domácností. Odmítán bývá princip, že trhy vždy zlepšují podmínky pro každého a, že specializace musí vždy nutně vést k lepším výsledkům.⁹ Zdůrazňován je význam netržních aktivit a i neplacená práce je vnímána coby nezastupitelná pro ekonomiku a blahobyt. A stále přetrvávající vyšší podíl ženské práce je překážkou pro ženy v kariérním postupu (J. B. Schorová). Vyrovnání platových rozdílů B. R. Bergmannová podmiňuje tím, že se obě pohlaví rovným dílem postarají o rodinu a neplacenou práci.

Profeministicky orientované ekonomky i ekonomové (A. K. Sen, J. N. Bhagwati aj.) se angažují v koncipování metodik alternativních k HDP, např. typu indexů lidského rozvoje. Feministická politická ekonomie zkoumá vykořisťování žen nejen v továrnách třetího světa atd. Feministické přístupy šířeji diskutují problémy produktivní a neproduktivní práce, včetně návrhů na nové modely i na jejich prosazení v praxi (Horký, 2011). Marxisticky orientované feministické přístupy neplacenou práci v domácnosti přitom vnímají i jako jednu z forem vykořisťování žen. Kulturní proud radikálního feminismu ovšem zase péčí o druhé chápe coby realizaci ženských hodnot a ženských vlastností (Gilliganová, 2001).

Pozornost feministické ekonomie je věnována dělbě práce podle pohlaví, odděleně zdaněným příjmům v rodině či účetnictví státu (N. D. Rugglesová). Kriticky je rozvíjen model vyjednávání uvnitř domácností, vysvětlující dělbu práce i financí mezi partnery a děti (S. J. Lundbergová, E. Katzová, M. E. Manserová), který je testován v zemích bohatých (P. Appsová, S. Phippsová) i chudších (Ch. Jonesová). Důraz bývá často kladen na kritiku standardní racionality a sobeckého zájmu, kritizováno je vnímání

9 Uváděn je příklad Keni specializující se na pěstování jediné plodiny na vývoz. Muži z prodeje těžili, ale ženám se opuštěním tradičního způsobu získávání obživy situace zhoršila (J. B. Schorová). Připomínána bývá též genderová dimenze (neo)liberálních politik v rozvojových zemích, včetně toho, že ženy se stávají „*polštářem*“ pohlcujícím náklady reforem (srov. Horký, 2011).

trhů coby neúprosných a neosobních mechanismů v kontextu volání po ekonomice a ekonomii „pro lidi“ (Nelsonová, 2006). Přístupy feministické politické ekonomie jsou zase diskutovány coby analytický rámec pro interpretace krize globálního kapitalismu (V. S. Petersonová, J. K. Gibson-Graham) atd.

Ani s případným odstraněním diskriminací žen ovšem – v pojetí některých „méně“ standardních přístupů – nezmizí destruktivnost systému, jehož problémy jsou považovány za hlubší. Například M. Mellorová (2008 aj.), obdobně jako H. Henderonová (2001) či V. Shivová (s aktivitami ohledně budování nenásilného zemědělství ve třetím světě), v řadě aspektů přesahují konvenční podoby feministické ekonomie. A přináší již více k „disidentským“ či „polodisidentským“ proudům v ekonomii. Vyčerpávat útoky na mainstream se nehodlá už M. Scottová-Catová, a předkládá pozitivní ekonomické varianty v duchu „zelené ekonomie“ – sociálně spravedlivé a co nejméně zatěžující planetu. Pozornost věnuje bioregionální ekonomice, komunitnímu vlastnictví či environmentální uvědomělosti (Johanisová, 2008).

Feministické koncepce usilují o více holistický náhled na ekonomické aktivity, zkoumány jsou též skupinové interakce a činnosti motivované jinými faktory než hmotnými. Lidé si pouze – vedeni zistnými pohnutkami – nekonkurují, ale též i spolupracují a starají se nejenom o sebe, ale i o druhé. A právě spolupráce i péče mnohdy přináší lepší výsledky než pouhá konkurence a soutěž. Upozorňováno je na význam právních a kulturních norem, které tržní výsledky mohou ovlivňovat v neprospěch žen (N. Folbreová). Dále na rizika rozšiřování peněžně motivované práce (a to i do sfér tradiční rodinné práce) pro osoby závislé (děti, staré, nemocné) atd. Předpoklad suverenity a autonomie spotřebitele je považován za iluzorní. Mezi obvyklé principy náleží i přesvědčení, že ekonomie musí být interdisciplinární a musí překonat omezenou orientaci na problematiku alokace omezených zdrojů. Zdůrazňováno bývá, že vládní intervence mohou zlepšovat výsledky fungování trhů. Vláda je považována za nedílnou součást kapitalistického systému. Problém je spatřován v tom, či zájmy zastupuje.

Feministická ekonomie se věnuje metodologickým otázkám ohledně vztahů ekonomiky a hodnot, ekonomiky a etiky (Nelsonová, 2006 aj.). Zkoumány jsou vlivy ekonomie na nerovnosti mezi muži a ženami a v neposlední řadě vztahy feministické ekonomie k ekonomickému mainstreamu (Agarwalová, Ferberová, Nelsonová, Waringová aj.). Vzájemné vztahy jsou zčásti antagonistické, zčásti komplementární. Hlavní proudy ekonomie jsou vybízeny k přiznání vlastních nedostatků, přičemž by se měly nechat feministickou ekonomii inspirovat, nebo tuto uznat coby alternativu.

Feministické přístupy přitom vycházejí i z vlastních stavebních kamenů, ale především kritizují mnohé aspekty ekonomie standardní. B. Agarwalová za nejúčinnější feministickou kritiku považuje takovou, která vychází z obecně přijímané ekonomické teorie (Agarwalová, 2004). Tato je použita coby stavební kámen. Kritika pak má mít silný potenciál pro vytváření formálních modelů a empirického testování.¹⁰

10 Za příklad úspěšné kritiky bývá pokládán model vyjednávání uvnitř domácností, korigující model domácnosti pojmávané jako sloučená jednotka (G. S. Becker). K prokázání nedostatků neoklasické doktríny je využíváno i moderního instrumentaria teorie her, behaviorální, resp. experimentální ekonomie atd.

Před mnohými otázkami ovšem stojí též feministické koncepce samotné. Měly by si přesněji ujasnit orientace a priority, výchozí intelektuální pilíře, možnosti empirického ověřování a formálního vyjádření feministické alternativy i potenciál na případné kvalitativní posuny příslušných politik atd. Sestavovány jsou též různé typologie tzv. feministické ekonomie. Za její smysl bývá označováno naplnění dvou hlavních kritérií: 1) intelektuální odpovědnosti při vysvětlování příčin nerovností mezi ženami a muži (s nutností většího využití kvalitativních ukazatelů), a 2) etické odpovědnosti (Agarwallová, 2004).

4. Feministické reflexe ekonomické vědy

Mnozí apelují na reintegraci „ženských“ způsobů vnímání (kontextuální myšlení, city a intuice, důraz na proces) do soudobých, převážně „mužských“, přístupů (analytické myšlení, instrumentalita a racionalita, důraz na výstup – viz Sirůček, 2011a,b). Feministické reflexe vědy přitom kriticky poukazují na komplexní propojení vědění a moci. Cílem se stává též i „feminizace vědy“, v duchu přesvědčení o přirozenějším, empatičtějším a intuitivnějším přístupu žen k vědě. Usilováno bývá o proměnu samotného vědeckého paradigmatu, směrem k prosazení pluralitního spektra způsobů uvažování o světě. Množí se kritiky sexistických a androcentrických předpokladů údajně přítomných ve vědeckých teoriích.¹¹ A výsledky všeobecně přijímaných koncepcí mají být využívány k legitimizaci nerovností pohlaví.

Feministické hlasy tvrdí, že muži ekonomii v průběhu jejího vzniku a vývoje vtiskly ryze mužské významy, preference a přístupy. Včetně logiky i systému hodnot. Ekonomické teorie a modely byly vytvářeny muži a tito i potvrdzovali jejich platnost. Mainstreamové koncepce jsou přitom většinou dílem dobře situovaných mužů z průmyslových zemí, jejichž pohled odrážejí. Ve skutečnosti tedy má ekonomie, tvářící se coby neutrální, mít charakter disciplíny „ryze mužské“. A genderovými deformacemi je neustále ztěžován též přístup žen.

Některé soudobé feministické koncepce se přitom výrazněji vymezují vůči standardní ekonomii, resp. stále dominantní neoklasické doktríně. Kritizována bývá „mužská“ metodologie i opomíjená role žen v ekonomice i ekonomii. Například J. A. Nelsonová rozlišuje genderová zkreslení ekonomické vědy na úrovni modelů, metod, témat i výuky ekonomie (Nelsonová, 1995; Ferberová, Nelsonová, 2003 aj.). Kritizován je „mužský“ model racionality homo oeconomicus coby obecný a nadčasový koncept. Za jistý mezník („Manifest feministické ekonomie“) je pokládán sborník M. A. Ferberové a J. A. Nelsonové (Ferberová, Nelsonová, 2003). Poukazováno bývá na absenci a nezohlednění „ženských“ hodnot v podobě citů, vzájemné závislosti, sdílení, skromnosti či zakotvení do daného historického kontextu.

Obvykle ale koncepce feministické ekonomie k zásadnějšímu zpochybňování základů standardní ekonomie (metodologického individualismu, individuální svobody, konceptu racionality či tržních, resp. soukromovlastnických mantinelů atd.), a ani

¹¹ Předpojatosti mají být přítomné např. již v Darwinově evoluční teorii – v oblasti hodnocení významu podílů samců v lidské evoluci. Což má přetrvávat též např. u řady soudobých sociobiologických koncepcí.

k vytváření speciální ekonomie „*pro ženy*“, nesahají. Nejméně radikální přístupy se omezují na aplikace standardního instrumentaria (včetně matematiky a statistiky) do sfér, kterým se „*mužská*“ ekonomie nevěnovala či vyhýbala. Mainstream nicméně bývá kritizován coby sexistický. A za zastarale sexistické jsou považovány četné postuláty teoretické i hospodářsko-politické.

Za typický příklad „*mužské*“ modifikace ekonomie bývá tradičně označován způsob výpočtů agregátů typu HDP, který více zviditelňuje mužský přínos a nedoceňuje práci žen. Domácí práce a péče o děti či rodiče – coby aktivity v soukromí jako doména žen¹² – nepatří do okruhu obvyklých témat. Tyto nevstupují do směny, neprocházejí tržním oceněním a jsou pro standardní ekonomy „*neviditelné*“. Též je lze obtížně uchopit matematickým aparátem.

Ukazatel HDP bývá tradičně odmítán coby měřítko blahobytu a prosperity. V mnoha případech politiky na zvýšení HDP reálně vedly ke zhoršení postavení žen, s příklady např. z rozvojových zemí. Redukce zaměření ekonomů na trvalý růst HDP má přitom vyvolávat též nedostatečný zájem o postavení a význam žen, včetně „*sociálního kapitálu*“ (M. Waringová).¹³ Dalším důsledkem je i nedoceňování významu přírody a životního prostředí. V řadě kritických argumentů mají feministické přístupy blízko k heterogenní ekologické ekonomii. Důraz na společenské instituce (např. ve smyslu prostředníka mezi genderem a trhy) zase sdílí s institucionálně laděnými pokusy o alternativu (Horký, 2011).

Kritizováno bývá jednostranné zaměření standardních ekonomů na problematiku vzácnosti, sobectví a konkurence. Přehlížena má být druhá stránka v podobě hojnosti, altruismu a spolupráce. Jednostranná orientace na vzácnost odvádí pozornost od faktu, že řada problémů neplyne z nedostatku, nýbrž z chybné distribuce (Stroberová, 1994). Uvedené je nevýhodné pro ženy, neboť jednostrannost implikuje zaměření proti redistribuci důchodů. A bez této nelze odstranit výrazně větší zastoupení žen mezi chudými. Feministické hlasy kritizují i „*otce ekonomie*“ Adama Smitha za analýzu světa plného nedostatku a sobectví. Pochybují o univerzalitě teze, že konkurenční ekonomikou lze lidské sobectví transformovat v ekonomické dobro. Některé pohledy její platnost vztahují pouze k Anglii v 18. století atd.

O „*konci éry sobectví*“ a ženském elementu hovoří D. N. McCloskeyová.¹⁴ Standardní („*samuelsonovskou*“) ekonomii spojuje zejména se sobeckostí. Omezenost tohoto přístupu, na který upozorňuje i dosud jediná ekonomická „*nobelistka*“ E. Ostromová, tkví v tom, že existují další zájmy, než je maximalizace osobního prospěchu. McCloskeyová vyzdvihuje důležitost naplňování lidského života. Preferuje interdisciplinární přístupy, včetně zkoumání toho, co se děje mimo trhy. Kriticky

12 K nízké prestiži a nedoceňování domácích prací vykonávaných ženami ovšem přispívá i samotné feministické hnutí usilující o zbavení žen břemene péče o domácnost (B. Friedanová apod.).

13 Ke klasickým dílům feministické ekonomie náleží studie M. Waringové, dokladující nezohledňování neplacené ženské práce ekonomickým mainstreamem (Waringová, 1988).

14 Americká ekonomka a historička národního hospodářství D. N. McCloskeyová se ženou stává až ve svých 54-ti letech. Sama sebe charakterizuje coby „*postmoderní ženu, která podporuje volný trh, aristoteliánku, feministku a episkopální protestantku, která kdysi byla mužem ...*“ (Sacher, 2009, s. 39). Též viz seriál in *AOP*, 2012, č. 3.

se staví k možnostem ekonomie předvídat cyklus nebo měřit štěstí a kvalitu života. Zaměření standardní – „mužské“ – ekonomie považuje za příliš úzké, kdy tato ignoruje např. vztahy mezi lidmi. Odmítá ryze „sobecké“ ukotvení trhů¹⁵ v duchu F. A. Hayeka a předmět zkoumání ekonomie nespojuje jen s toky peněz. Nastoluje řadu metodologických otázek – ohledně významu jazykového rodu, účinků slov a jazyka v ekonomii či využívání literárních postupů. Podílil se na diskuzích o paradigmatu ekonomických věd a postmoderní revizi ekonomie.

K principům soudobé feministické ekonomie náleží důraz na vnitřní hodnoty a vědcovo přesvědčení, mající silný vliv na samotný výběr témat i metod vědeckého výzkumu. Hodnoty přitom mají do ekonomického zkoumání vstupovat v mnoha různých úrovních. Je poukazováno na to, že přesvědčení a víra vědce či vědkyně hraje důležitou úlohu v tom, co je zkoumáno, jaké otázky jsou pokládány i jaký druh analýzy a jaké metody (včetně postupů matematických, statistických, ekonometrických) jsou voleny (D. Strassmannová aj.).

Kritizováno bývá ignorování mocenských vztahů standardními ekonomy.¹⁶ Tyto jsou však důležité pro pochopení fungování např. trhů práce. Je odmítán princip, že prodej služeb práce vede vždy k prospěchu obou stran. Postavení žen je považováno za nerovné, neboť ženy čelí např. ekonomickému riziku při rozpadu manželství. Dokládáno je, že v realitě není volba povolání (u žen ani mužů) zcela svobodná. Ekonomické teorie musí být „genderově citlivé“ a musí zohledňovat, že za kapitalismu přetrvávají genderové a rasové rozdíly (J. Matthaiová).

5. Ekofeministické kritiky

Genderové aspekty jsou dnes přítomny také u ekologické problematiky. Včetně úvah ohledně vymezení a především bariér prosazování trvalé udržitelnosti, resp. u různých směrů heterogenní ekologické ekonomie. Ekofeministické koncepce přitom přinášejí řadu námětů.

Konstituuje se tzv. ekofeminismus (F. d'Eaubonneová, M. Mellorová). Jde o syntézu teorie a praxe, spatřující spojení mezi exploatací přírody, jejím špatným stavem a historickým údělem ženy – její podřízeností a útlakem. Celosvětový kapitalistický a patriarchální systém má ovládat obyvatele Jihu, ženy i přírodu. Kořeny těchto přístupů jsou spojeny s ženským mírovým hnutím. Usilováno je o znovunastolení rovnováhy mezi člověkem a přírodou. Zdůrazňován je význam místních společenstev, spolupráce žen, mužů i dětí a uctívání vztah k přírodě. Kritiky se zaměřují na reprodukci v přírodě i na reprodukci lidskou, kde tradiční znalosti ženy-rodíčky jsou přesouvány na muže-lékaře. Ženský princip a návrat ke starým ženským hodnotám má být klíčový i v úsilí o trvale udržitelný rozvoj. K hodnotám má náležet láska, náklonnost, skutečné

15 Odpůrci ovšem namítají, že důvodem je spíše význam trhu, který je většinou ekonomů vyzdvihován.

A v tomto kontextu je sobecké sledování vlastního zájmu normou pro muže i ženy.

16 V obecnějším kontextu „gender studies“ je používán též termín homosocialibilita ve smyslu praktik, kterými jsou ženy vylučovány z podílu na moci a přístup k moci je určován muži. Hovoří se i o „mužských sítích vlivu“.

lidské vztahy, styk s přírodou a životem, mateřství, hudba, tanec, poezie, literatura, pohoda domova zkrášlovaná uměním, ožívovaná květy, zvířaty a dětmi.

Ekologickou ekonomii M. Mellorová propojuje s feminismem v podobě tzv. ekofeministické politické ekonomie (Mellorová, 1998). Usiluje o zohlednění i tělesných a životních cyklů člověka – s kritikou odtrženosti standardních modelů od času „*biologického*“ i „*ekologického*“. Standardní ekonomové tradičně přehlížejí význam nepeněžních aktivit, pomoci, pocitů, moudrosti, ekosystémů, samozásobitelských mechanismů, divoké přírody atd. Inspirace při řešení problémů již neudržitelného systému, který „*mužská*“ ekonomie nastolila a pomáhá udržovat, nalézá Mellorová v historii družstevního hnutí a v ekonomické lokalizaci. Apeluje na nutnost proměn soudobého peněžního systému, který též silně marginalizuje ženy.

Volnou tržní ekonomiku Mellorová považuje za fikci, neboť soukromý sektor vždy bude závislý na sektoru veřejném. A peníze nazírá coby důležitou sociální a politickou instituci, kterou stát garantuje a nese za ní odpovědnost. Klíčem ke změnám má být odbourání soukromého bankovníctví a fondů (Mellorová, 2010). K nové finanční architektuře mají náležet státem regulované neziskové a družstevní instituce. A ve finančnictví – coby veřejné službě – mají důležitou roli hrát také místní peněžní systémy apod. (Johanisová, 2008).

K (nejen) ekonomickým disidentům náleží i „*zelená*“ ekonomka H. Hendersonová. Kritizuje soudobou podobu a perspektivy globalizace (Hendersonová, 2001). Přichází s ekologickou kritikou standardních postulátů. Varuje před důsledky přezíravého postoje ekonomie k přírodě i před rostoucím vlivem ekonomie na naše životy (viz Johanisová, 1998, 2008). Volá po „*recyklaci naší kultury*“ i po tom, že je nutno „*upéci nový ekonomický koláč*“. Aplikuje transdisciplinární metody a upozorňuje, že čistě ekonomická hlediska jsou omezená a zavádějící. K opakovaně zmiňovaným konstrukcím Hendersonové patří „*model třípatrového dortu s polevou*“. Svět líčí coby třípatrový dort a přírodu jako klíčový zdroj.

Současný „*celkový produktivní systém*“ připodobňuje k dortu, sestávajícího ze čtyř vrstev. Nejspodněji figuruje „*matka příroda*“, která poskytuje řadu neplacených služeb (např. regulaci klimatu, samočištění vody) a zadarmo též „zboží“ (potravinu, vodu, suroviny). Jedná se o první patro, největší a základní. Na „*produkci přírody*“ spočívá druhá vrstva nepeněžní ekonomiky. Jde o „skrytou“ či „neformální“ ekonomiku, která také „produkuje“. A je spojena s neplacenou činností, kterou se zabývají hlavně ženy (práce v domácnosti, výchova dětí, vzájemná pomoc, péče o nemocné a staré). Hendersonová tyto činnosti – pro fungování systému nezbytné – ekonomy ale tradičně přehlížené, nazývá „*ekonomikou lásky*“.

Nad touto vrstvou se nachází třetí patro dortu – veřejný sektor, který závisí na spodních dvou patrech. Jde o správu silnic, kanalizace, mosty, školy, veřejnou dopravu apod. zabezpečovanými státem nebo obcí. A teprve coby „*poleva*“ na dortu spočívá tržní ekonomika. Přesněji soukromý sektor, který je závislý jak na veřejném

sektoru, tak i na sektoru nepeněžním. A všechny vrstvy kriticky závisí na ekosystému – na „*matce přírodě*“.¹⁷

S modelem dortu souvisí ostrá kritika standardní ekonomie. Tato se zabývá pouze peněžní ekonomikou, ale přitom se tváří, že zahrnuje a postihuje veškeré uspokojování potřeb, tedy i aktivity a sféry nepeněžní. Ekonomové tradičně peněžní část dortu (horní patro s „*polevou*“) totiž ztotožňují s dortem celým. Přehlížejí význam a hodnoty samozásobitelství, které stále hraje významnou roli u značné části světové populace, zejména venkovského typu. Uvedené má dopady též pro agregáty typu HDP, kde se opět první dvě patra dortu obvykle vytrácejí. A přehlíženy jsou nejrůznější externality, a to i na globální úrovni. Jde např. o to, že „úspěch“ západních ekonomik (měřený HDP) byl vždy kriticky závislý na schopnosti horních pater dortu (hlavně peněžních aktivit trhu a státu) přenést své sociální a ekologické náklady na patra dolní. Tato externalizace může mít podobu globálního oteplování, rozpadu místních sociálních vazeb a soudržnosti či rabování zdrojů v jiných zemích (Johanisová, 2008).

Samotné fundamenty standardní ekonomické vědy, včetně základních principů fungování tržně kapitalistických ekonomik mírně podřývají kritické úvahy dalších ekonomických „*disidentek*“. A to např. o penězích či exponenciálním růstu. M. Kennedyová za zdroj problémů označuje složené úrokování, coby „*rakovinu našeho sociálního a ekonomického systému*“ (Kennedyová, Kennedy, 1995). Zamýšlí se nad úskalími peněz, které vznikají formou dluhu a navrhuje radikálně odlišný způsob jejich tvorby a cirkulace.¹⁸

6. Feministická kritika globálního kapitalismu

Genderové aspekty figurují též v kontextu zkoumání aktuálních krizí, resp. při kritice globálního kapitalismu. Využívány bývají interdisciplinární a multidimenzionální přístupy, umožňující identifikaci skrytých vztahů mezi různými rozměry nejen ekonomické globalizace. Šíření doktríny neoliberalismu¹⁹ je zde vnímáno jako rizikový faktor a strategie kolonizující, paternalistická, využívající západního diskursu pokroku a tzv. modernizace.

Připomínáno bývá, že většina standardních, ale i alternativních, pohledů postrádá genderové aspekty – ženy jsou zneviditelnovány či minimálně marginalizovány. Dokladovány jsou nerovnoměrné dopady globálního kapitalismu na ženy, kdy též dochází k utlačování žen ze strany jiných žen. Metody genderové analýzy ovšem mají být aplikovány taktéž na jiné marginalizované skupiny a předmětem zájmu se

17 Formální, peněžní ekonomika, coby vlastní předmět standardní ekonomie, pak „... *tíše nahlodává patra, na nichž spočívá*“ (Johanisová, 1998, s. 74).

18 M. Kennedyová náleží ke třetí generaci „*geselliánského hnutí*“, navazujícího na ideje a aktivity S. Gesella. Kennedyová příčinu současných sociálních i ekologických problémů spojuje se systémem úroků. Řešení spatřuje v reformě peněžního systému (navrženou Gesellem), se zavedením „*cirkulačního poplatku*“. Od „*geselliánů*“ přebírá též myšlenku o druzích růstu – přirozeném, lineárním a exponenciálním atd. (srov. Johanisová, 2008).

19 Paradoxní roli feminismu v posilování legitimacy neoliberálního kapitalismu analyzuje N. Fraserová (2009).

stávají „vztahy mezi globálními kulturními, etnickými, rasovými, genderovými a národnostními hierarchiemi“ (Petersonová, 2003, s. 32).

K alternativním přístupům je řazena feministická politická ekonomie.²⁰ K výchoziskům náleží tzv. socialistický feminismus, který za dva zásadní zdroje útlaku žen označuje kapitalismus (ve sféře ekonomické) a patriarchát (resp. androcentrický řád ve sféře kulturní). Do feministické politické ekonomie náleží i feministická mezinárodní politická ekonomie. Inspirace hledá i u K. H. Marxe, jehož ideje aplikuje i na mezinárodní kontext. Přístup se již nezaměřuje na izolované společnosti a národní státy, nýbrž na globální ekonomické procesy a jejich důsledky. Zejména na to, že vedlejším produktem soudobých globalizačních procesů je vznik transnacionální kapitalistické třídy, která již nepodléhá regulačním procesům v rámci jednotlivých států. Objevují se též tzv. strukturalistické přístupy²¹, nalézající inspirační zdroj pro úvahy o dnešním globalizovaném světě v koncepci imperialismu V. I. Lenina, který marxistickou třídní analýzu aplikuje na vztahy mezi státy.

Z pozic poststrukturalistického feminismu a postmarxismu vychází kritika politické ekonomie J. Grahamové a K. Gibsonové, která odhaluje mechanismy znevýhodňování (nejen žen) v ekonomických analýzách a politikách (Gibson-Graham²², 2006). Kapitalistickou ekonomiku vnímají coby jednotící monolitickou strukturu, produkující specifickou formu společenské reprezentace, která má tendenci vše sjednocovat pod společného jmenovatele.

Aplikován je termín falocentrismus²³, a to i na převládající ekonomický diskurs, resp. na fungování kapitalismu. Nekapitalistické ekonomické formy, včetně neekonomických aspektů života, jsou takto interpretovány v mantinelech kapitalismu („*kapitalocentrismus*“). Mohou tudíž být identifikovány jako s ním identické (a přijímány pozitivně), nebo naopak jako jeho více či méně kvalitní imitace, které je třeba zdokonalit či přizpůsobit kapitalistické formě. Feministická kritika má rozrušit ekonomický monismus a hegemonii kapitalistické formy pomocí analýzy nekapitalistických ekonomických praktik a inspirativních možností nekapitalistického vývoje. Využívána je přitom koncepce radikální a pluralitní demokracie, činěny pokusy o redefinici marxistické kategorie třídy atd. (Šprincová, Jašurek, 2010).

Soudobá globalizace²⁴ může být vnímána též coby otevřený prostor dekonstrukce „*kapitalocentrismu*“. Při analýze globalizace je přitom využívána teze o roli znásilnění v patriarchální společnosti. Toto má zásadně a neustále ovlivňovat postavení

20 Jedná se o širší, a opět diskutabilní, označení zahrnující řadu přístupů. Zde ve smyslu feministické kritiky standardní ekonomie vycházející z poststrukturalismu a postmarxismu (Šprincová, Jašurek, 2010).

21 Tzv. strukturalistická mezinárodní politická ekonomie aplikuje myšlenky Lenina aj. na soudobou globalizaci. „*Strukturalisté*“ vnímají současný globalizovaný svět coby poslední stadium ekonomického imperialismu.

22 Autorky spolu publikují coby J. K. Gibson-Graham. Jde o pseudonym, tudíž zde není uplatněno přechylování.

23 Termín falogo)centrismus operuje s podřízením ženské autonomie normám, ideálům a modelům, které jsou mužské. Žena tak má být situována do nerovné role inferiorního, kastrovaného pohlaví.

24 Charakterizovaná v tomto kontextu jako soubor procesů, které zásadním způsobem integrují svět pomocí růstu mezinárodního obchodu, internacionalizace produkce, stále se zvyšující intenzity komunikace a šíření komodifikované kultury (viz Gibson-Graham, 2006, s. 121).

žen ve společnosti. Muži mají nad ženami vládnout pomocí fyzického a sexuálního zneužívání. A muži stvořili i „*ideologii znásilnění*“, kdy jde o vědomé zastrašování a udržování žen v trvalém strachu.

A obdobně tomu má být s globalizací – kapitalismus si přivlastňuje prostor, který dříve náležel nekapitalistickým formám ekonomických vztahů. Je prezentován coby přirozeně silnější a proniká nekapitalistickými formami, a tím si tyto přivlastňuje. Analyzovány jsou přínosy ekonomické globalizace pro ženy. Pozitivní – např. pod tlakem mezinárodní konkurence firmy opouští genderové předsudky a redukuje rozdíly v platech. Ale i dopady negativní – migrace a práce v cizích domácnostech, která bývá spojena se znevýhodňováním či přímo zneužíváním žen, dále sexuální turistika a nárůst obchodu se ženami.²⁵ Příkladem znevýhodňování mohou být tzv. globální řetězce péče.²⁶ Protikladné efekty bývají spojovány taktéž s mobilitou kapitálu. Deregulace finančních trhů a vize globální ekonomiky založené na plně mobilním kapitálu přitom může vést k pronikání nekapitalistických třídních vztahů do zdánlivě uzavřeného kapitalistického monolitu. Tyto tendence se projevují nárůstem počtu samostatně výdělečně činných osob či rodinných podniků za pomoci globálního finančního sektoru, může narůstat význam netržních transakcí v rámci globální ekonomiky apod.

Feministické přístupy zkoumají též ekonomické krize, kdy problémy jejich příčin, mechanismů a dopadů jsou nazírány s ohledem na ženy (Vickersová, 1991 aj.). Feministická politická ekonomie při analýze současných krizí opakovaně upozorňuje na absenci genderového aspektu a perspektiv (Šprincová, Jašurek, 2010). Včetně redukce krizí pouze na ekonomický rozměr (na „*krizi trhu*“, netýkající se jiných institucí a sfér) nebo navrhovaných protikrizových opatření (na regulace trhu), které se ovšem pohybují pořád ve stejném rámci.

Feministickou optikou lze zkoumat též krize v hlubších strukturách či institucích. Jde např. o problémy genderové dělby práce, nerovné distribuce statků mezi státy nebo různé části světa a mezi ženy a muže, v domácnosti i na trzích práce. Krize se týká i uspořádání rodiny (modelu, kdy otec je živitel a matka pečovatelka), což se odráží též např. v pozorovatelných odlišných reakcích mužů a žen na krize aktuální. Ženám tradiční role matek a pečovatelek otevírá možnost odejít z trhu práce a založit rodinu, muži jsou konfrontováni s rolí živitele rodiny a práci usilovně hledají nebo toto alespoň usilovně předstírají (viz Šprincová, Jašurek, 2010).

Řešení stávajících krizí jsou formulována různorodě. Od návratu k „*autentickému kapitalismu*“ až k zavedení tvrdých strukturálních změn či regulací – vše v duchu nezbytnosti akcelerování procesů globalizace, neboť neoliberální kapitalismus je zde možné porazit pouze na globální úrovni. Jiné přístupy hledají alternativní řešení typu pluralitní hegemonie či tzv. ekonomie diference nebo komunitní ekonomie. Cesta

25 V kontextu „*politické ekonomie globálního obchodu se sexem*“ líčí globalizaci sexuálního průmyslu („*industrializaci vagíny*“) radikální feministka S. Jeffreysová. Včetně popisu manželství coby formy prostituce.

26 Například migrantky se za peníze starají o děti a domácnosti bohatších žen v jiných zemích, zatímco o jejich děti se doma starají jiné ženy (příbuzné aj.). Všechny ženy jsou ale přitom v řetězci – v různé míře – znevýhodněny.

k dekonstrukci kapitalismu zde spočívá v pozitivní změně fungování komunit založené na zviditelnění a oceňování nekapitalistických praktik a schopností jednotlivců, které se nezakládají pouze na kapitalistických hodnotách individuálního zisku nýbrž na kolektivním zájmu o rozvoj komunity (srov. Johanisová, 2008).

7. Feministická budoucnost ekonomické vědy?

O feministické ekonomii se někdy hovoří při hledání „*ekonomie pro 21. století*“. Standardní ekonomické vědě je vyčítán obraz světa spočívající na řadě silných explicitních i implicitních předpokladů.²⁷ Její přístupy i vlastní sebehodnocení zkrslují vidění světa a znemožňují skutečná řešení problémů. „*Největší výzvou feministických ekonomů a ekonomek je přispět k překonání falešných dichotomií mezi homo economicus a femina caritativa, mezi trhem a soukromím, dichotomie, která je sama důsledkem zkrsleného myšlení disciplíny, ve které převládají muži*“ (Horký, 2011, s. 334, s odkazy na další prameny).

Ženský pohled i zkušenost má tvůrčí destrukci vést k obohacení a rozvoji ekonomické vědy, ke zrealističtění modelů i komplexnějšímu náhledu na realitu. Včetně zohlednění – stále dominantní – neoklasickou ekonomii přehlížených (či pro ni „*neviditelných*“) aspektů. Přístupy heterogenní feministické ekonomie mohou být inspirativní taktéž při úvahách o východiscích z aktuálních krizí, o perspektivách lidstva, různých scénářích vývoje atd.

Závěrem je však nutno konstatovat, že feministická ekonomie stále zůstává pro mnohé spíše jakousi kuriozitou nebo je přímo zatracována. Feministická ekonomie bývá nezdůvodněně odmítána coby iluze a módní výstřelek. Ale i coby umělá a nebezpečná fikce, která vědu, i společnost, destabilizuje. „*Feministický přístup k ekonomii přináší v lepším případě slovní hříčky, v horším případě požadavky na společenskou revoluci*“ (Loužek, 2006, s. 50). Tzv. postmoderní revize ekonomie ani umělé oddělování a konstruování ekonomie „*pro muže*“ a „*pro ženy*“ či dogmata „*feministické teologie*“ rozpory dnešního světa zřejmě nevyřeší.

Jisté teoretické přínosy jsou přitom obvykle feministické ekonomii přiznávány. V rovině „*nápravy*“ hospodářsko-politické praxe ovšem bývá konstatováno, že – kromě zviditelnění některých aspektů – úspěšná zatím příliš není (srov. Horký, 2011). Její koncepce a přístupy by však zcela ignorovány být neměly. A to zdaleka nejen proto, že mohou vést k demaskování „*kulis ekonomických frází*“ (Johanisová, 2008). Inspirativní mohou být též holistické feministické vize spravedlivější společnosti, resp. nejenom ekonomické úvahy o nových formách feministického aktivismu (včetně „*transnacionálních*“), „*novém duchu*“ kapitalismu nebo o možných, a aktuálních, posunech od neoliberalismu (Fraserová, 2009).

27 N. Johanisová hovoří – s odvoláním na tradiční „*zelené*“ kritiky (H. Daly, J. B. Cobb, E. F. Schumacher aj.) – o „*kartezánském paradigmatu*“. S neměnností, kvantifikací a redukcionismem. Kritizován je model člověka či údajná hodnotová neutralita ekonomie. Ovšem i zde hodnoty mají být skryty v otázkách, cílech, přístupech a předpokladech. A ekonomové se svému zjednodušenému modelu snaží přizpůsobovat realitu (Johanisová, 1998).

Nicméně o skutečné alternativě k mainstreamové ekonomii se v případě heterogenní feministické ekonomie zdaleka hovořit nedá. A obdobně jako mnohé další nestandardní koncepce bývají i feministické přístupy většinou silnější v kritice než v konstrukci alternativ.

Literatura

- AGARWALOVÁ, B. Challenging Mainstream Economics: Effectiveness, Relevance and Responsibility. *International Association for Feminist Economics Newsletter*. October 2004, s. 2–6.
- BECKMAN, P. R.; D'AMICOVÁ, F. (eds.). *Women, Gender, and World Politics: Perspectives, Policies, and Prospects*. New York : Bergin & Garvey, 1994. ISBN 0897893069.
- BERGMANNOVÁ, B. R. *The Economics Emergence of Women*. New York : Basic Books, 1986. ISBN 0465017967.
- BERGMANNOVÁ, B. R. *In Defense of Affirmative Action*. New York : Basic Books, 1996. ISBN 0465098339.
- BETTIOVÁ, F.; VERASHCHAGINOVÁ, A. (eds.). *Frontiers in the Economics of Gender*. London : Routledge, 2008. ISBN 9780415445726.
- BLAUOVÁ, F. D.; FERBEROVÁ, M. A.; WINKLEROVÁ, A. E. *Economics of Women, Men, and Work*. 6. ed. Upper Saddle River : Prentice Hall, 2009. ISBN 9780136084259.
- CICARELLI, J.; CICARELLIOVÁ, J. *Distinguished Women Economist*. Westport : Greenwood Press, 2003. ISBN 0313303312.
- DIMAND, R. W.; DIMANDOVÁ, M. A.; FORGETOVÁ, E. L. (eds.). *A Biographical Dictionary of Women Economists*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2000. ISBN 9781852789640.
- FERBEROVÁ, M. A. *Women & Work Paid & Unpaid*. New York : Garland Science, 1987. ISBN 0824086902.
- FERBEROVÁ, M. A.; NELSONOVÁ, J. A. (eds.). *Feminist Economics Today: Beyond Economic Man*. Chicago : University of Chicago Press, 2003. ISBN 9780226242071.
- FORRESTEROVÁ, V. *Hospodářská hrůza*. Brno : Doplněk, 2001. ISBN 8072391011.
- FRASEROVÁ, N. Feminism, Capitalism and the Cunning of History. *New Left Review*. 2009, March/April, s. 97–117.
- GIBSON-GRAHAM, J. K. *The End of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 2006. ISBN 9780816648054.
- GILMANOVÁ, Ch. P. *Women and Economics: Study of the Economic Relation Between Men and Women as a Factor in Social Evolution*. Berkeley : University of California Press, 1998. ISBN 9780520209985.
- GINTHEROVÁ, D. K.; KAHNOVÁ, S. Women in Economics: Moving Up or Falling Off the Academic Career Ladder? *Journal of Economic Perspectives*. Summer 2004, s. 193–214.
- HARDINGOVÁ, S. G. *The Science Question in Feminism*. Ithaca : Cornell University Press, 1986. ISBN 0801493633.
- HENDERSONOVÁ, H. *Za horizontem globalizace. Utváření udržitelné globální ekonomiky*. Praha : Dharma Gaia, 2001. ISBN 8085905930.
- HEWITSONOVÁ, G. J. *Feminist Economics: Interrogating the Masculinity of Rational Economic Man*. Cheltenham : Edward Elgar, 1999. ISBN 1858989469
- HEWITSONOVÁ, G. J. A Survey of Feminist Economics. [Discussion Papers, 01]. Bundora : La Trobe University, 2001.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha : Victoria Publishing, 1994. ISBN 8085865106.
- HORKÝ, O. Falešná neutralita neoklasické teorie: feministická, antropologická, evoluční a ekologická kritika. *Politická ekonomie*. 2011, č. 3, s. 329–344.
- JOHANISOVÁ, N. Svět podle ekonomie. *Listy*. 1998, č. 2, s. 73–77.

- JOHANISOVÁ, N. *Kde peníze jsou služebníkem, nikoliv pánem*. Volary : Stehlík, 2008. ISBN 9788086913056.
- KAHNOVÁ, S. Women in the Economics Profession. *Journal of Economic Perspectives*. Fall 1995, s. 193–205.
- KENNEDYOVÁ, M.; KENNEDY, D. (eds.). *Interest and Inflation Free Money: Creating an Exchange Medium That Works for Everybody and Protects the Earth*. Philadelphia : New Society Publishers, 1995. ISBN 0865713197.
- LINKOVÁ, M.; ČERVINKOVÁ, A. (eds.) *Myšlení hranic: genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha : Sociologický ústav ČSAV, 2004. ISBN 8073300508.
- LOUŽEK, M. Feminismus – záchrana nebo zkáza? In MACH, P. (ed.). *Antidiskriminační zákon – ochrana slabších, nebo převrácení práva?* Sborník CEP 2006, č. 49, s. 47–56. ISBN 8086547558.
- MELLOROVÁ, M. *Feminism and Ecology: An Introduction*. New York : New York University Press, 1998. ISBN 9780814756010.
- MELLOROVÁ, M. *The Future of Money: From Financial Crisis to Public Resource*. London : Pluto Press, 2010. ISBN 9780745329949.
- NELSONOVÁ, J. A. Feminism and Economics. *Journal of Economic Perspectives*. Spring 1995, s. 131–148.
- NELSONOVÁ, J. A. *Economics for Humans*. Chicago : University of Chicago Press, 2006. ISBN 9780226572024.
- PETERSONOVÁ, V. S. *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating Reproductive, Productive and Virtual Economies*. London : Routledge, 2003. ISBN 9780415314398.
- PILCHEROVÁ, J.; WHELEHANOVÁ, I. *50 Key Concepts in Gender Studies*. London : Sage Publications, 2004. ISBN 9780761970361.
- POLKINGHORNOVÁ, B.; THOMSONOVÁ, D. L. *Adam Smith's Daughters: Eight Prominent Women Economists from the Eighteenth Century to the Present*. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 1999. ISBN 9781858980843.
- SACHER, T. Éra sobectví končí (rozhovor s D. McCloskeyovou). *Respekt*. 2009, č. 45, s. 36–39.
- SIRŮČEK, P. Ženy a ekonomické teorie. *Acta Oeconomica Pragensia*. 2011a, č. 5, s. 87–100.
- SIRŮČEK, P. Ženy v ekonomických teoriích. *Marathon*. 2011b, zvláštní číslo, s. 3–29.
- STROBEROVÁ, M. H. Rethinking Economics Through a Feminist Lens. *American Economic Review*. May 1994, s. 143–147.
- ŠPRINCOVÁ, V.; JAŠUREK, M. Feministická politická ekonomie – analytický rámec pro interpretaci krize globálního kapitalismu? *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2010, č. 1, s. 20–29.
- VICKERSOVÁ, J. *Women and the World Economic Crisis*. London : Zed Books, 1991. ISBN 0862329744.

FEMINIST ECONOMICS

Abstract: The paper presents modern and postmodern critical feminist economics. It maps routes, selected approaches, topics and difficult issues of this heterogeneous type of socioeconomic thinking. It also concerns feminist critics of global capitalism, ecological feminism and the male deformations of the economic science.

Keywords: feminist economics, discrimination, feminist political economy, global capitalism

JEL Classification: B54, J16, J71